

УДК 343.98

*Д. П. Гуріна, І. В. Калініна***ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ
РОЗСЛІДУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПІДРОБЛЕННЯМ ДОКУМЕНТІВ**

Постановка проблеми. У криміналістичній науці вивчається і постійно узагальнюється досвід розслідування конкретних видів злочинів, встановлюються найбільш типові дані про конкретний злочин (спосіб підготовки, скоєння та приховування, механізм і обстановка скоєння злочину тощо), на основі яких розробляються науково обгрунтовані рекомендації до ефективного їх розкриття та розслідування. Тобто формуються власне методики розслідування окремих видів злочинів.

Актуальність пропонованої роботи зумовлена, з одного боку, великим інтересом до теми в сучасній науці, з іншого – її недостатньою опрацьованістю та різноманітним трактуванням у вітчизняній літературі, а також неоднозначною регламентацією питання формування «групових» методик розслідування і профілактичної діяльності слідчого й експерта у кримінальному процесуальному законодавстві.

За останні десятиріччя значний внесок у дослідження проблеми формування криміналістичних методик, зокрема щодо розслідування злочинів у сфері господарської діяльності та запобігання таким злочинам слідчим і експертом, зробили такі науковці: І.А. Алієв, О.А. Борідько, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, Н.І. Клименко, Ю.К. Орлов, Б.І. Пінхасов, І.Я. Фрідман, О.Р. Шляхов та ін. Роботи зазначених авторів мають суттєве наукове й практичне значення.

Мета статті – дослідити особливості, принципи та завдання формування методики розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, окреслити роль профілактичної діяльності слідчого та експерта як складової частини цієї методики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основне значення методики розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, полягає у тому, що вона безпосередньо звернена до діяльності правоохоронних органів і кінцевою метою має оптимізацію розкриття, розслідування таких злочинів, запобігання їм. Проте, формуючи методику, не варто розглядати її як арифметичну суму настанов, рекомендацій

правоохоронним органам. Методика є складною сукупністю теоретичних положень, які перевірені практикою і становлять самостійний розділ науки криміналістики [1, с. 3].

Формуючи методику розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, слід дотримуватися певних принципів. Ще Б.М. Шавер писав, що розробка методики розслідування окремих видів злочинів часто йде довільно та не завжди правильним шляхом. Між тим, продуктивність роботи у цій галузі вимагає, щоб була певна цілеспрямованість, певні стійкі принципи, на підставі яких будуть розроблятися проблеми окремої методики [2, с. 43].

Можна виокремити низку загальних положень, на які необхідно спиратись у формуванні методики розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів [3, с. 17–18].

1. Правовою підставою формування методики є норми кримінального законодавства, які визначають склад цієї групи злочинів (ст.ст. 199, 200, 216, 223-1, 223-2, 224 КК України), а також норми кримінального процесуального законодавства, які визначають завдання кримінального судочинства, правила діяльності органів і посадових осіб, що здійснюють розслідування, предмет, межі і засоби доказування у кримінальних провадженнях. Висновки і рекомендації щодо методики розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, повинні бути науково обґрунтованими і достовірними. Для дотримання цієї вимоги до формування методики необхідно створити певну інформаційну базу, що включає:

- а) узагальнення досвіду розслідування кримінальних проваджень цієї категорії;
- б) узагальнення й аналіз способів скоєння цих злочинів та інших обставин, що дозволяють розробити криміналістичну характеристику;
- в) вивчення спеціальної і суміжної літератури з урахуванням категорії злочинів;
- г) виявлення відповідних закономірностей, тенденцій та ознак, характерних для цих злочинів.

2. Індивідуальність і динамічність методики. Застосовуючи загальні положення методики розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, потрібно у всіх випадках виходити з конкретного кримінального провадження, з обставин, за яких воно виникло, що у своїй сукупності визначають специфіку і своєрідність розслідування кожного злочину.

3. Методика розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, повинна містити в собі рекомендації щодо проведення таких дій і заходів, цілеспрямована послідовність яких виключить необґрунтоване дублювання, забезпечить оперативність, швидкість, повноту, точність і економічність розслідування.

4. Планомірність методики дозволить за короткий період усебічно, повно й об'єктивно досліджувати коло обставин, що входять у предмет доказування за розслідуваним злочинам. Необхідно формувати методику таким

чином, щоб її застосування забезпечувало швидке і повне розкриття злочину, встановлення усіх епізодів і фактів злочинної діяльності, викриття усіх осіб, що брали участь у скоєнні і прихованні злочину, відшкодування заподіяного збитку.

Процес розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, традиційно розділяють на окремі етапи (етап розслідування – це відносно самостійна частина розслідування, що характеризується колом специфічних завдань, способів їхнього вирішення і підсумковим процесуальним рішенням). У зв'язку з цим і процес формування методики розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, складається з певних етапів:

1) криміналістична характеристика господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, – криміналістична модель таких злочинів;

2) початковий етап розслідування (огляд підроблених документів і речей; допит підозрюваних і свідків; призначення судових експертиз – технічних експертиз документів, почеркознавчих, комп'ютерно-технічних та комплексних тощо);

3) подальший етап розслідування (проведення обшуків, проведення односторонніх допитів декількох осіб, інші слідчі дії за необхідністю).

На нашу думку, важливо враховувати можливості профілактичної роботи, яка може здійснюватися незалежно від етапу розслідування. Криміналістичну профілактику найбільш загально можна визначити як одну з підпорядкованих систем впливу на злочинність, діяльність уповноважених суб'єктів і як напрям криміналістичних наукових досліджень, її функціонування пов'язано із профілактичною діяльністю органів досудового слідства, що спрямована на досягнення зазначених у кримінальному законі соціально значущих цілей (завдань) [4, с. 32].

Під час досудового розслідування виокремлюють таких суб'єктів профілактичної роботи, як слідчий та експерт (спеціаліст). Спеціальні знання у процесі розслідування злочинів можуть використовуватися для встановлення різних фактів, що мають профілактичне значення. Ці факти частіше за все належать до об'єкта та об'єктивної сторони складу злочину, вони можуть сприяти виявленню безпосередніх причин його скоєння чи сприяти йому. Іноді вони можуть мати значення для усунення причин і умов, які сприяють або полегшують можливість скоєння інших злочинів, а не тих, щодо яких проводиться розслідування.

Чинний КПК України не містить прямих вказівок на обов'язок слідчих підрозділів, слідчих, експертних установ та експертів виявляти умови, які сприяють вчиненню злочинів, та надавати рекомендації профілактичного характеру. Але, оскільки однією із функцій правоохоронних органів є попередження правопорушень, то робота у цьому напрямі повинна проводитись усіма суб'єктами правоохоронної діяльності.

Н.І. Клименко наголошує, що слідчий під час досудового розслідування повинен встановити обставини, які сприяли скоєнню правопорушення, і вжити заходів для їх усунення незалежно від того, яке рішення буде ухва-

лено у провадженні: направлено до суду з обвинувальним актом, призупинено або припинено [5, с. 5–6].

Слідчий під час розслідування злочинів здійснює важливу профілактичну роботу. У ній можна виокремити такі основні напрями:

1) попередження імовірної, запобігання реально можливій і припинення розпочатої злочинної діяльності з боку осіб, обвинувачених (підозрюваних) у вчиненні конкретного злочину;

2) встановлення причин конкретного злочину і вжиття заходів щодо їх усунення;

3) встановлення умов, що сприяли вчиненню конкретного злочину, і вжиття заходів щодо їх усунення;

4) узагальнення криміногенних чинників, установлених під час розслідування за однорідними кримінальними провадженнями, і подання пропозицій щодо їх усунення до відповідних органів та установ [6, с. 126–128].

Особливостями криміналістичних методів і засобів слідчої профілактики є те, що, з одного боку, вони за своєю специфікою тактичної та методичної сутності здебільшого органічно входять до прийомів і методів самого розслідування. При цьому методика розслідування фактично визначає межі і характер їхніх криміналістичних особливостей та слідчих ситуацій профілактичного характеру. З іншого боку, вони є специфічним напрямом, мають суттєву тактичну і методичну своєрідність [7, с. 112].

Для виявлення причин та умов, що сприяли скоєнню злочину, перед експертом можуть бути поставлені питання у загальній та конкретній формах. Питання, що ставляться перед експертом, повинні стосуватися не загальних причин події, а тільки тих, для встановлення яких потрібні технічні або інші спеціальні знання. Якщо питання поставлене у загальній формі, то експерт повинен, за допомогою своїх спеціальних знань, виявити всі обставини, які могли сприяти чи полегшити вчинення злочину. Наприклад: «Визначити за допомогою спеціальних знань експерта, які недоліки в оформленні документів могли сприяти їх використанню зі злочинною метою?»

Якщо питання ставиться у конкретній формі, то в ньому вказуються ті обставини, які, на думку слідчого, могли сприяти скоєнню злочину і повинні бути досліджені експертом.

Під час проведення технічної експертизи документів експерт повинен звернути увагу на обставини, що можуть сприяти скоєнню злочинів:

– недотримання правил обліку документів, а також контролю за збереженням документів та засобів, що використовуються для їх виготовлення;

– повторне використання друкарських форм;

– недотримання правил оформлення документів (нечітке виконання записів, слабе фарбування відтисків печаток, порушення правил виконання записів арабськими цифрами, правил вилучання з обігу печаток та штампів, що не використовуються);

– недоліки огляду документів уповноваженими особами;

– низька якість матеріалів письма (виконання записів олівцем, на папері низької якості);

– недоліки чинних правил оформлення та збереження документів (відсутність регламентації способу припустимих виправлень тощо);

– недоліки у виготовленні, використанні печаток, штампів, розмножувальних та касових апаратів та ін.

На думку І.А. Алієва, обставинами, що сприяють вчиненню злочинів, які можуть бути встановлені експертом під час дослідження документів, є:

1) використання неналежних матеріалів документів, які не можуть забезпечити необхідного захисту їх реквізитів від підробки. Наприклад, використання тонкого слабо проклеєного паперу, може сприяти підробці підписів «напросвіт»;

2) порушення встановлених правил оформлення документів. Наприклад, отримання відбитка печатки чи підпису посадової особи на бланках, що не заповнені;

3) порушення правил виготовлення, використання та зберігання печаток і штампів;

4) неналежне вивчення документів відповідальними посадовими особами (працівниками бухгалтерій, контрольно-ревізійного апарату тощо). Наприклад, некваліфікований огляд документів, прийняття документів із явними ознаками підробки підпису, відбитку печатки тощо;

5) недосконалість форм або порушення правил виготовлення бланків документів тощо [8, с. 254].

І.Я. Фрідман звертає увагу на недоліки в оформленні, огляді та збереженні документів, що є обставинами, які спрощують скоєння злочинів, і запропонував таку їх класифікацію. Усі недоліки поділяють на три групи. До першої належать порушення чинних правил оформлення документів (недотримання встановленої форми документа, відсутність необхідних реквізитів, їх виконання невідповідними особами, використання неналежних матеріалів документа, неакуратне заповнення документа, недбале поводження з ними тощо). До другої групи належать недоліки в огляді документів (посадові особи під час огляду документів можуть або не виявити порушення – унаслідок відсутності спеціальних знань, недбалості, або не надати виявленим порушенням належної уваги). Третю групу становлять порушення правил збереження бланків і документів (безконтрольне збереження та видача бланків суворої звітності, бланків із відбитками печаток і підписами посадових осіб; порушення встановленого порядку збереження документів; недотримання правил збереження, що виявилось у недбалому поводженні з архівними документами; недотримання встановленого режиму збереження документів) [9, с. 32–44].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що формування методики розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, передбачає розробку найбільш ефективних методів і засобів розслідування, побудову криміналістичної характеристики, оптимізує сам процес розслідування кримінальних проваджень цієї категорії на основі використання даних про типові слідчі ситуації, типові комплекси слідчих версій, організаційні, оперативно-розшукові заходи, тактичні операції та слід-

чі (розшукові) дії. Для того, щоб успішно вирішувати практичні завдання із розслідування кримінальних проваджень цієї категорії, необхідно знати слідчу практику, мати у своєму розпорядженні під час розслідування відомості про досвід розкриття і розслідування аналогічних злочинів. Вирішення питань профілактики повинно посідати гідне місце в методиці розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, оскільки профілактика злочинів є необхідною складовою частиною у процесі побудови правової держави в Україні, а криміналістична профілактика – її важливим елементом.

Література

1. Возгрин И.А. Принципы методики расследования отдельных видов преступлений : [учеб. пособ] / И.А. Возгрин. – Л. : Высш. полит. училище МВД СССР, 1977. – 80 с.
2. Шавер Б. Об основных принципах частной методики расследования преступлений / Б. Шавер // Социалистическая законность. – 1938. – № 1. – С. 42–56.
3. Смаль (Калініна) І.В. Методика розслідування підроблення проїзних квитків : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / І. В. (Калініна) Смаль ; Донецький юридичний ін-т ЛДУВС. – Донецьк, 2007. – 267 с.
4. Борідько О.А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів : дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.А. Борідько. – Запоріжжя, 2005. – 191 с.
5. Клименко Н.И. Место и роль профилактики в системе криминалистики / Н.И. Клименко // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 2004. – Вып. 52. – С. 3–8.
6. Криміналістична профілактика економічних злочинів : [наук.-практ. посіб.] / [С.В. Великанов, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель та ін.] ; за ред. А.Ф. Волобуєва. – Харків : Харків юрид., 2006. – 236 с.
7. Криминалистика : [учеб.] / отв. ред. Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2000. – 718 с.
8. Алиев И.А. Проблемы экспертной профилактики / И.А. Алиев. – Баку : Азернешр, 1991. – 312 с.
9. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений при криминалистическом исследовании документов / И.Я. Фридман. – К., 1968. – 88 с.

А н о т а ц і я

Гурина Д. П., Калініна І. В. Особливості формування методики розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів. – Стаття.

У статті досліджено особливості, принципи та завдання формування методики розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, окреслено роль профілактичної діяльності слідчого та експерта як складової частини цієї методики.

Ключові слова: злочини у сфері господарської діяльності, підроблення документів, криміналістична методика, етапи розслідування, слідча профілактика, експертна профілактика.

А н н о т а ц и я

Гурина Д. П., Калинина И. В. Особенности формирования методики расследования хозяйственных преступлений, связанных с подделкой документов. – Статья.

В статье исследованы особенности, принципы и задачи формирования методики расследования хозяйственных преступлений, связанных с подделкой документов, очерчена роль профилактической деятельности следователя и эксперта как составляющей этой методики.

Ключевые слова: преступления в сфере хозяйственной деятельности, подделка документов, криминалистическая методика, этапы расследования, следственная профилактика, экспертная профилактика.

S u m m a r y

Hurina D. P., Kalinina I. V. Features of formation technique of investigating economic crimes related to the forgery of documents. – Article.

The article is devoted to research features, principles and goals of forming investigation technique of economic crimes related to the forgery of documents and also outlined the role of expert and investigative prevention as part of this technique.

Key words: economic crimes, forgery of documents, criminalistics technique, stages of the investigation, investigative prevention, expert prevention.